

De relaties van een Kamper familie met de joodse gemeenschap

door Cor Diender

De ouders van Cor Diender, die in 1923 in Kampen werd geboren, exploiteerden van 1911 tot 1950 de Stationsrestaurant in Kampen en daarnaast, van 1925 tot 1938, de Noenzaal aan de Oudestraat. Hij zelf was, na een korte carrière als ambtenaar, zijn ouders in de Tweede Wereldoorlog behulpzaam. Na de bevrijding zette hij met zijn echtgenote, Marietje ter Horst, een modezaak op aan de Oudestraat. De leden van de familie Diender onderhielden door hun werkzaamheden veel relaties met joodse Nederlanders. Cor Diender doet hieronder het relaas van deze contacten.

Moeder en Vader

Het verhaal begint al in 1904. Destijds ging een meisje van 17 jaar - mijn latere moeder - met nog een zus en drie nichtjes vanuit Kampen in dienst bij de rijkere joodse families in Amsterdam. Moeder heette Jacoba Toeter. Dit gebeurde destijds geheel in de lijn van toen geldende tradities. Zij was namelijk een afstammeling van het van het eiland Schokland (Emmeloord) afkomstige katholieke volksdeel, dat eeuwen lang een nauwe relatie had met het Westen van het land, met name met Amsterdam. Traditiegetrouw gingen meisjes, ter afronding van hun opvoeding door hun moeder, voor korte of langere tijd in dienst bij gezinnen in Amsterdam. Ook na de ont-ruiming in 1859 en de verhuizing van het eiland naar Kampen (of andere plaatsen) bleef deze traditie gehandhaafd. (Later heb ik begrepen dat ook vanaf het protestantse eiland Urk veel meisjes in Amsterdam gingen dienen en veelal ook bij joden).

De bewoners van de prachtige patricische huizen aan de oostelijke zijde van de Singel, Keizersgracht, Herengracht en Prinsengracht waren voornamelijk diamantairs, commanditairs, commissionairs en handelslieden met een joodse achtergrond. Het personeelsbestand bestond uit eerste, tweede of derde kamermeisjes, eerste of tweede keukenmeisjes als assistent voor de kokkin, en ook heel vaak een Franse gouvernante. De goede smaak en de kritische instelling van veel joden stond garant voor een heel goede

Jacoba Toeter (1886-1969) uit Kampen als tweede keukenmeisje bij een Amsterdamse familie. (foto C. Diender)

opleiding. Moeder scheen erg leergierig, want zij wist op te klimmen van derde kamermeisje tot eerste assistent van de kokkin. Zij werd een uitstekende kokkin, niet in het minst ook omdat zij veel heeft geleerd van die Franse gouvernante. De avonden bracht het personeel door in de keuken, gezellig als ‘meiden’ onder elkaar. En daar werden door die gouvernante veel ‘liflafjes’, specifiek Franse hapjes, gemaakt. Moeder heeft daar de basis gelegd voor haar verdere levensloop in de horeca, met haar latere man, Johannes Albertus Diender. Ook hij stamde uit een Kamper familie van Schokker afkomst en was, evenals moeder, in 1886 geboren.

Stationsrestauratie en Noenzaal

Toen ze in 1911 trouwden vestigden zij zich als zelfstandige ondernemers, als restauranthouders, in het geheel

nieuw gebouwde station van de Nederlandse Spoorwegen in Kampen. Zij specialiseerden zich in ‘lunchmaaltijden’ voor de onderweg zijnde vertegenwoordigers en handelsagenten. Een overgroot deel hiervan behoorde tot de joodse gemeenschap en zij brachten hun goed ontwikkelde ‘smaak’ en... kritische instelling mee. Een kolfje naar de hand van mijn moeder die met haar opleiding goed wist in te spelen op die smaak. Voor moeder was het de voortzetting van haar relatie met mensen uit joodse kring. En een succesvolle voortzetting.

Mijn ouders kregen veel waardering voor hun maaltijden en wel met name voor de ‘vismenu’s’. Vader en Moeder konden fantastisch goed vis bereiden c.q. bakken. Deze succesformule werd in 1925 uitgebreid met een horeca-onderneming in het hartje van de stad, in het pand Oudestraat 83. Het werd een lunchroom, met hotelaccommodatie, genaamd ‘De Noenzaal’. Hoe mijn ouders aan deze puur Vlaamse benaming zijn gekomen, is mij nog een raadsel. Maar toepasselijk was het des te meer. De *noen* gebruiken,

Johannes Albertus Diender (1886-1966) was voor hij de Stationsrestauratie ging exploiteren, ober bij de Buitensociëteit (op de plek van de huidige Buitenvacht te Kampen). Hij is de rijzige figuur links in de hoofdingang. (foto collectie FWA)

met de *noen* thuis zijn, de tussenmaaltijd, het middageten, nuttigen. Heel veel later zou ik deze benaming kwalificeren als ‘gouden vondst’.

Mijn ouders gingen dus door om het marktsegment, ‘maaltijden voor de beroepsmensen onderweg’, door te trekken. En dus kwamen er weer veel joodse, dus kritische, klanten. Zij hadden daar geen problemen mee. Zij kenden die karaktertrekken en speelden er op in door altijd te zorgen, dat de kwaliteit van het gebodene ‘top’ was. Elke toeleverancier wist: een bestelling vanuit de ‘Noenzaal’ moest per definitie eerste kwaliteit zijn. Een voorbeeld: mijn vader moest en zou elke dag dat er vis geveild werd aan de vismarkt ‘op slag van negen’ aanwezig zijn. Dan werd de eerste (en mooiste) portie gemijnd. En die was voor... Diender van het Station.

Die constante kwaliteitsbewaking en handhaving leverde veel trouwe klanten op, en ook veel langdurige vriendschappen. Ik heb pas laat ontdekt, na vele jaren van prachtige St. Nicolaasavonden met de hele aanverwante familie, wie de man was achter die imponerende ‘Goede Sint’. Het was de

al jaren goed bevriende heer Cohen (uit Amsterdam).

De exploitatie van de Noenzaal ging in 1938 over naar onze vaste oberkelder, de heer K. Arentshorst, de exploitatie van de Stationsrestaurantie ging nog door tot 1950. Vader overleed in 1966, moeder in 1969.

Tweede Wereldoorlog

Het werd 10 mei 1940. Nederland in oorlog, een Wereldoorlog. Een voor ons land ongekend fenomeen. Argeloos dachten wij aanvankelijk dat het nog wel mee zou vallen. Maar wij hebben het geweten, hoe vuil, vies, gewetenloos en bestiaal een oorlog, elke oorlog, kan zijn. Ikzelf had in juni 1940 mijn middelbare schoolopleiding afgesloten en vond een verwachtingsvolle functie, als ambtenaar bij de Gemeente Kampen.

De beginfase verliep via het Distributiekantoor aan de Vloeddijk en blijkbaar naar tevredenheid, want na twee dienstjaren werd ik al afdelingschef. Ook op een ander gebied ging het, ondanks de steeds sterker voelbare dreiging van de Duitse bezetting, goed. In 1941 werd ik verliefd, heel erg verliefd. De uitverkorene was M.J.J. ter Horst, geboren in 1925, met Marietje als roepnaam. Zij was één van de dochters van J.G.A ter Horst en C. ter Horst-van Geel die in 1923 begonnen waren met een textielzaak in de Geerstraat, hoek Hofstraat. Deze familie heeft onmiskenbaar een stempel gedrukt op het zakenleven in Kampen. Zij wisten een aantrekkelijke sfeer te creëren voor het winkelende publiek, in het voordeel van de straat waar zij zich hadden gevestigd. En alweer, in goede relatie met joodse burens zoals de familie Schaap (waaronder de gezusters Seraaltje en Prinsje Schaap) en de familie Van de Rhoer-Schaap (met twee dochters ongeveer in mijn leeftijd). De liefde voor Marietje was groot, maar door die oorlog was de verkeringsstijd enorm lang. Het zou tot 1950 duren voor wij goed voorbereid (en vakbekwaam), gingen trouwen. Maar daarover straks meer.

Eerst die rotoorlog. Steeds meer werd duidelijk dat het gezicht van die opgewekte 'edele' Germanen in hun mooie uniformen en met hun fraai klinkende zangmarsen, veranderde in maskers, waarachter intimidatie, bruto geweld, geheime diensten met onmenselijke marteltechnieken, deportaties en standrechtelijke doodvonnissen, inclusief de vernietiging van de joodse gemeenschap, schuilging.

In 1942 kwam bij mij de vraag op: 'Wil ik dat, wil ik meedoen, alles gedogen, wil ik mee heulen? Of ga ik me verzetten, ga ik saboteren? En durf ik dat?' Duidelijk was wel, dat ik niet als held geboren ben. Maar ook duidelijk werd dat ik niet zo verder wilde. En toen kwam die melding van hogere

hand. Hogerhand was door de bezetter al 'opgeschoond'. Andere burgemeester, andere commissaris van politie, en nu was het lagere kader aan de beurt. Er kwam bericht dat het functionerende Hoofd der Distributiedienst, de heer Joh. Don, vervangen werd door een lid van de Nieuwe Orde. En wel binnen twee dagen. Wilde ik dat? De kans lopen, dat je opdrachten krijgt die indruisen tegen je gevoel, je principes, je eigenwaarde? Nee dat wilde ik beslist niet, dus... was voorkomen beter dan genezen. Nog diezelfde dag diende ik mijn ontslag in. Onder het motto dat ik noodzakelijk mijn zieke vader moest helpen, verdween ik per direct van mijn post. In mijn jeugdige overmoed dacht ik niet aan de niet geringe gevolgen, dat ik voor de rest van de oorlog vogelvrij zou zijn en een prooi voor directe deportatie naar werkkampen in Duitsland. Die tweeënehalf jaar - want zo lang ging het duren - 'uit de handen van die moffen blijven' was geen sinecure, het zouden jaren worden die enerverend en bij tijden heel levensbedreigend zouden zijn. Maar dit terzijde.

De wegvoering van de Kamper joden

Aanvankelijk was het nog draaglijk. Ik kon mijn vader helpen en vervangen door de ochtend- en avonddiensten van hem over te nemen. Voor negen uur 's morgens en na zes uur 's avonds kon ik nog redelijk veilig over de IJsselbrug. Ook op die rampzalige morgen van 18 november 1942. Toen ik aankwam vanaf de brug, zag ik dat er iets bijzonders gaande was. Er stonden een aantal coupéwagons - bij hoge uitzondering - geparkeerd tot aan de stootblokken. Dat verdonkerde de lichtinval in de restauratie. Een speciale groepsreis? Waarvoor? Voor wie?

De bakker was al vroeg met zijn verse brood. De koffie kersvers en schenkbaar, de normale lijndienst van 7.50 uur was al vertrokken en ik kon in alle rust het boekenstalletje aanvullen met de ochtendbladen. Totdat een enorm lawaai van schreeuwen en commanderen de stilte doorbrak. Het werd al snel duidelijk, wat mij te wachten stond. Vlak voor het raam waarachter ik zat te werken, kwamen Duitse militairen - veel militairen, met tussen hen in burgers, Kamper burgers, sterker nog, het waren de joodse burgers uit Kampen.

Daar zie ik de familie Boektje van de bekende sportzaak aan de Oudestraat, daar dat meisje van Goudsmit dat werkt bij Van Heel, de melkfabriek, en daar, ja ik zie het goed, de heer Rudelsheim, de burger- en militaire kleermaker en daar, ach, kijk daar, zijn vrouw. Dat hele kleine lieve vrouwtje met een enorme grote tas, die (dacht ik) komt nooit zonder hulp die hoge

Harrie en Greetje Rudelsheim-Blits met de jongens Siep en Hans bij een uitstapje naar Amsterdam, omstreeks 1930.

De firma Rudelsheim, een militaire kleermakerij, was gevestigd aan de Oudestraat 114.

(foto uit particuliere collectie)

treden van die trein op. Ook een aantal mannen en vrouwen die ik niet direct als mij bekende joodse burgers herken. Wat mij opviel was die onvoorstelbare gelatenheid, het opmerkelijk gemis aan emotionele expressie. Waren zij in de afgelopen nacht al zo murw, zo down gemaakt?

Met verbaal geweld werden zij de coupés in geschreeuwd. Oude wagons, met die ordinair hoge instaptreden, en ieder met een koffer, tas of plunjezak, met geraas en getier werden zij omhoog geschreeuwd.

Daar stormt 'Ennis' binnen. Ennis is de plaatselijke roepnaam van Hendrik de Groot, spoorwegbeambte, belast met controle op het rijdend materieel, hij was de enige die zich op het perron mocht - en moest - bevinden. 'Corrie, de Joden zijn opgepakt. Zij hebben vannacht in de "Buiten Sociëteit" gezeten en hebben niets te eten, heb jij wat?'- 'Kom op Ennis, ik snij het brood, jij doet er boter op, ik het beleg, kaas of wat ik heb en jij een plak roggebrood.' Na elke zeven of acht boterhammen vloog hij naar buiten en ging langs de coupés. Totdat... alles op was... totdat... klonk: 'Alle einsteigen und abfahren'. In elke coupé één of twee Duitsers, ter voorkoming van vluchten...? De locomotief sist en stamp. Langzaam, tergend langzaam, rijden de wagons het station uit. Een doodse stilte. Je bent twintig jaar en lijfelijk getuige van een enorme tragedie. Je kijkt nog even naar dat perron, en kijkt dan naar rechts. Daar staan enkele, geüniformeerde agenten van de gemeentelijke politie. Twee of drie? Ik weet het niet meer, wil het ook niet weten. Zij brengen op commando een afscheidssaluut. Zij maken op com-

mando 'rechtsomkeert' en verdwijnen dan richting brug. Opdracht uitgevoerd... Opdracht? Opdracht uitgevoerd. Waar ben ik dat woord eerder tegengekomen? Was dat woord niet het enige, oprechte motief voor mij geweest voor de ontslagneming bij de gemeente. De mogelijkheid, de kans, dat je ooit met zo'n opdracht wordt opgezadeld, die je dan per direct moet uitvoeren.

Zij hadden die opdracht wel gekregen. Konden zij wel weigeren? Waren ze gehuwd? Hadden zij al kinderen? Waren zij niet heel blij met een 'goede' baan? Waren zij misschien ambitieus, klaar voor hogerop? Konden zij weigeren? Stond weigeren niet voor 'verraad', voor 'terroristisch gedrag', voor het concentratiekamp of... voor nog erger? Maar ik dan? Ik was nog jong, ongehuwd, kon nog terugvallen op mijn ouderlijk huis. Op dat moment, wist ik, dat ik deze mensen niet zou durven en kunnen veroordelen.

Opmerkelijk heb ik het altijd gevonden - en nu na 60 jaren nog - dat ik mij de bekende 'gezichten' nooit meer heb kunnen herinneren. Het zijn voor mij 'witte vlekken'. (Een fenomeen dat mij een andere keer - onder heel levensbedreigende omstandigheden - nog eens is overkomen). Na de oorlog

Het Station van de
Nederlandse Spoorwegen in
Kampen. (foto collectie FWA)

heb ik altijd grote moeite gehad met lieden die niet de angsten, de vernederingen, de intimidatie van de niets ontziende bezettingsmacht hebben gekend, ervaren of gevoeld, maar wel oordeelden of veroordeelden.

Na die ramzalige ochtend ging voor mij het 'leven', de harde realiteit van de oorlog, gewoon door. Mond houden, stil zijn, niet opvallen maar intussen wel plannen maken, voor meer en vooral veiliger onderduikadressen. Want het was en bleef oorlog, een vuile oorlog. Wat nog zou volgen was

spannend, beangstigend en soms levensbedreigend, zoals ik reeds opmerkte. Ik heb het allemaal, mede dankzij de enorme steun van mijn 'Marietje' mogen overleven. Maar wel snakkend naar het einde van al die ellende.

Na de bevrijding

Kampen werd op 17 april 1945 bevrijd. Luidruchtig en langdurig hebben wij dat gevierd. Maandenlang, elke buurt kende zijn eigen bevrijdingsfeest. En na die roes kwamen andere zaken weer aan de orde. Nederland moest aan het werk. Nederland moest herstellen, weer opbouwen wat in puin lag. Stilstaan om emotioneel de ellende van vijf jaar bezetting te verwerken was er niet bij. Niet zeuren, maar aanpakken. Die vernieuwingsdrift was echter niet bestand tegen de vloedgolf aan nieuws, over alles wat in ons land en in alle andere landen, gedurende die oorlogsperiode was geschied. Het ene feit nog opzienbarender dan het andere. De gruwelen van de oorlog, wereldwijd, kwamen hard aan. Hoe konden mensen - en nu bedoel ik niet alleen de Duitsers - zich zo verlagen en in staat zijn tot zoveel onmenselijkheid. Wie en waar waren al die gezagsdragers die zo grandioos gefaald hadden. Ontelbare vragen maar geen afdoende antwoorden. Bij mij knapte er iets, namelijk het vertrouwen in verantwoordelijke gezagsdragers. Maar dan in de ruimste zin van het woord. Er groeide een afkeer, voor 'alle' gezag. Er broeide iets in mij. Iets wat ik eerder had meegemaakt.

In juni 1945 kreeg ik een vriendelijk schrijven van de Gemeente Kampen. Omdat ik, gedwongen door de bezettingsmacht in de oorlogsjaren mijn dienstverband niet kon uitvoeren c.q. moest onderbreken, werd ik in staat gesteld mijn taak per direct weer te hervatten. Dat was mooi. Veertien dagen nadien was ik weer gemeenteambtenaar. Maar al die gruwelijke feiten dan? Wat moest ik daarmee? Wilde ik dat? Wilde ik, kon ik mij een leven lang afhankelijk opstellen, inschikken, accepteren, of gedogen?? Toch niet!

Op 30 november 1945 nam ik ontslag bij de gemeente. Geen baas, geen opdrachtgever boven mijn hoofd. Zelf verantwoordelijkheid dragen, staan voor de risico's. Maar eerst het vak leren, eerst 'goodwill' kweken bij de familie en kennissen voor financiële ondersteuning. Van 1945 tot 1950 werd het keihard werken en alle denkbare en nodige diploma's halen. Ervaring opdoen in gerenommeerde detailhandelszaken en in de avonduren cursussen volgen, veel cursussen. En toen vakbekwaam, enthousiast, met veel optimisme en durf, samen met mijn steun en toeverlaat, mijn maatje, mijn toekomstige bruid, echtgenote en zakenpartner, hebben wij de grote stap gezet. We trouwden en openden een confectiezaak op Oude-

De firma MACO aan de Oudestraat 176 te Kampen (C. Diender).

straat 176 onder de klankvolle en betekenisvolle naam MACO (Marietje en Cor). Eerst kinderkleding en later vooral damesmode. Op den duur konden wij zelfs een tweede winkel openen in het pand van de vroegere 'Noenzaal', Oudestraat 83.

Mevrouw Penha

Met een enorme inzet van ons beiden kwam langzaam het succes. De groei zat erin en bleef doorgaan. De aard van ons bedrijf, confectiekleding, bracht ons heel veel naar Amsterdam. Amsterdam groeide snel uit naar een centrum voor kleding en mode. Daar troffen wij tot onze verbazing relatief veel joodse ondernemers. Namen als Nihom, Adriaanse, De Vries, Van Dam en Van Duren om er enkele te noemen. In de tweede helft van de jaren vijftig deden wij

zaken met de firma Max van Duren uit Arnhem, met een 'verkoopruimte' aan één van de Amsterdamse grachten. Hij werd daar in Amsterdam geassisteerd door zijn zakenpartner mevrouw Penha. (Ik weet niet of ik alle namen juist heb gespeld, maar zo staan ze in mijn herinnering gegrift).

Mevrouw Penha was een charmante hartelijke en vooral kordate zakenvrouw. Het 'klikte' direct goed tussen Marietje en haar. Er was een echte vertrouwensbasis. Tot op een mooie voorjaarsdag rond 1960. De temperatuur was geschikt voor colbert en zomerjapon. Inkoopafpraak bij Van Duren, met mevrouw Penha.

- 'Meid wat zie je er toch weer schattig uit, die kleur, die snit met die aangeknipte korte mouw, meid wat ben ik jaloers op jou.'

- 'Zeg kom, allé, allé, je mag er zelf ook zijn'.

- 'Nee dat meen ik heus', dat komt door die charmante korte mouw, zo iets zal ik nooit meer kunnen dragen.'

- 'Ach overdrijf nou niet, jij mag er nog best zijn met jouw figuur'.

- 'Nee schat het is wat anders'.

We zaten tegenover elkaar aan tafel. Mevrouw Penha maakte de knoopjes van de manchetten van haar japon los en legde toen haar arm op tafel met de binnenkant naar boven: 'Kijk hier, nooit meer een korte mouw.' Van de pols tot de elleboog waren er letters en cijfers ingebrand: A13917

- 'Het is mijn Auschwitz-nummer. Ik ben door vijf concentratiekampen "gebrandmerkt" voor het leven.'

Er komt een hartverscheurend verhaal op gang. Over die afschuwelijke vervolging, deportatie en vergassing. Zij was als 'eenling' van een hele familie teruggekomen. Bij terugkeer bleek alles rondom haar verdwenen. Haar man, zwager, vader, moeder, ooms en tantes. Over tantes gesproken, zij had een schat van een tante, tante Margi, getrouwd met een Rudelsheim uit... Kampen, allemaal weg...

Dat het haar lievelingstante was geweest, kon ik mij heel goed voorstellen. Ik heb haar gekend. Een klein pedant mooi vrouwtje. Altijd hartelijk voor de klanten die zij in de winkel ontving, als haar man in zijn kleermakersatelier werkte. Er kwamen steeds meer beelden terug van die ochtend van 18 november 1942. Dat kleine vrouwtje, met de grote tas, en die hoge treden. Ik kreeg het zestien jaar na die fatale morgen bij het verhaal van mevrouw Penha - het nichtje van Margarethe Blits - Spaans benauwd. Moest ik het haar vertellen? 'Ik was erbij, ik heb haar gezien, ik zie het nog zo voor mij.' Was het gepast om het nu te vertellen? Was het niet beter, nu die twee vrouwen zo geëmotioneerd waren, te wachten met mijn ervaringen?

Ik heb toen gezwegen. Ongeveer drie weken later kwam mevrouw Penha zelf terug op die emotionele morgen. Zij had ons misschien teveel betrokken bij haar zorgen? Dat was het juiste moment voor mij om te vertellen over die gebeurtenis waarbij ik, als negentienjarige, geconfronteerd werd met zo'n enorme tragedie. Ik had ze gezien, ook die lieve tante Margi. Ik vond het op dat moment ongekend beklemmend. Hoe zou ze reageren? Een ooggetuige van de laatste stappen van haar geliefden in hun vertrouwde omgeving?

Zij was heel stil, stond op en gaf mij een zoen. Ze zei: 'Ik heb wat voor jou. Bij mijn terugkomst in 1945 heb ik alles opgeschreven, letterlijk alles, over vijf concentratiekampen die ik heb overleefd. Het heeft tot 1960 moeten duren, maar nu is mijn verhaal in boekvorm verschenen *Auschwitz 13917. Hoe ik de Duitse concentratiekampen overleefde*, door Mirjam Blits.' Ze voegde er aan toe: 'Jouw verhaal, hoe vreemd het ook lijkt, voelt aan als een bevestiging, het vult een hiaat op, het is moeilijk uit te leggen, maar ik ben er blij mee.'

Naschrift: Over de wegvoering van de Kamper joden verschenen drie verslagen van ooggetuigen in: J. Kummer (red.), *Geschiedenis van Kampen. Deel II*, 236-237; het betreft hier Wolter van der Kamp, mw. Z.A. Hendriks en mw. J. Langefeld. Verder is er het verslag van H. Bakker-de Vries, genoteerd door Carel de Goeij, 'Van huis opgehaald, de brug over, naar de trein, naar Westerbork', in: *Nieuw Kamper Dagblad*, 30 nov. 2002.

